

Ryafåret

Ryarasen på frammarsch? Nej, tyvärr minskar rasen oroväckande. Nu krävs det fler intresserade uppfödare för att säkra fortlevnaden för denna unika ras.
Foto: Felicia Asp-Tauni

Ryafåret – hotat får med potential

Ryafåret är en utrotningshotad svensk lantras med lång och stark ull, goda modersegenskaper och med god förmåga att hitta mat i svår terräng. Antalet individer sjunker för varje år och nu behövs krafttag som kan vända trenden om vi i Färsverige vill bevara ryafåret inför framtiden. Den viktigaste åtgärden är att de som har ryafår som inte är härstamsregistrerade går med i Elitlamm. En annan väg kan vara att uppmuntra nystartade fårägare att välja ryafåret genom att köpa 100 procentigt rasrena och registrerade individer.

28

Om ryafåret

Ryafåret är en lantras som räknas till de så kallade europeiska kortsvansfären vars kännetecken är just kort svans (cirka 15 centimeter). Det är ett medelstort får med ganska korta ben och rikligt med ull. Ullen är lång, stark och glansig men ändå mjuk och bildar knäbyxor på de ullfria benen. Svans och huvud, panna, hjässa och kinder är ullfria. Vuxenvikten för tackor ligger på 60-80 kg, och för baggar 70-100 kg. Rasen kännetecknas av hög fruktsamhet med lätta lamningar, goda modersegenskaper och en mycket god förmåga att finna föda i svår terräng.

Lammen växer långsamt i likhet med de flesta lantraser. Ryafåret finns i flera färger: vit, brun svart och grå. 2017 fanns det 54 besättningar, 72 baggar, 732 tackor och 1 551 lamm registrerade i Elitlamm. Trenden är långsamt nedåtgående. 2012 fanns 83 besättningar, 95 baggar och 841 tackor.

En utrotningshotad fårras

Ryan är utrotningshotad. I början av 1900-talet då industrialismen slog igenom fick ryan svårt att konkurrera med andra ullproducerande fårraser. Men tack vare behovet av den lockiga

och glansiga lammullen till dalkullornas dräkter dog inte rasen helt ut. Drivande bakom återupptäckten av ryafåret var Axel Nilsson, chef för Röhsska museet, som i början av 1900-talet med hjälp av Emma Zorn hittade rester av ryarasen i Skattungbyn och på Sollerön i Dalarna. De sökte en ull som motsvarade den kvalitet som fanns i äldre tiders ryor som tycktes saknas hos moderna lantraser. Axel Nilsson uppmuntrade göteborgsfamiljen Mannheimer att köpa in tretton tackor från Dalarna och genom Maja Mannheimers lyckosamma avelsarbete räddades rasen från utrotning. Bevarandearbetet följdes sedan upp av makarna Wålstedt på 1920-talet. Basen för nutida bevarandearbete är ättlingar till dessa får.

En annan milstolpe i räddningen av ryafåret är 1978 då föreningen Ryaklubben bildades, idag Föreningen Ryafåret, för att driva arbetet med att bevara ryafåret som en ren ras. Föreningen har bland annat infört ett ullbedömningsystem för rasen med fokus på ullens användningsområde inom hemslöjden. Systemet ökar kvaliteten på ryaulen, och säkerställer att livdjuren bidrar med den rastypiska ullen. Föreningen genomför också kurser särskilt mönstringskurser, driver avelsfrågor och förmedlar livdjur. I dagsläget har föreningen cirka 100 medlemmar. Många är fårägare men det är också konsthantverkare, hemslöjds-konsulenter och spinnerier som stödjer arbetet med ryafåret och ryaulen. Men det behövs betydligt fler insatser för att säkra ryafårets överlevnad i framtiden.

Rasens egenskaper

Ryafåret är en vänlig ras och ett vackert får. Fåren har en stark flockinstinkt som många lantraser generellt har, vilket gör att de ibland är vaksamma mot saker som händer i omgivningen.

Carina Wenngren, sekreterare i Föreningen Ryafåret, blev förälskad i rasen under ett besök 1996 hos Anna Näsholm och Anders Larsson utanför Österbybruk i Uppland. Carina skaffade sedan tre tackor 1999 och har idag 35 ryor, varav 26 vita. Alla färger har sina fördelar menar Carina,

de vita ryorna har färgningsfördel, den svarta, bruna och grå sina fördelar med naturliga nyanser.

Carina säljer ull till spinnerier eller direkt till kund bland annat vid marknader och i sin gårdsbutik. Hon förädlar också ullen genom att tova och sy produkter, i både ull och skinn. De vackra mattskinnen med långa glansiga lockar är eftertraktade.

En dramatisk ökning av antal djur behövs

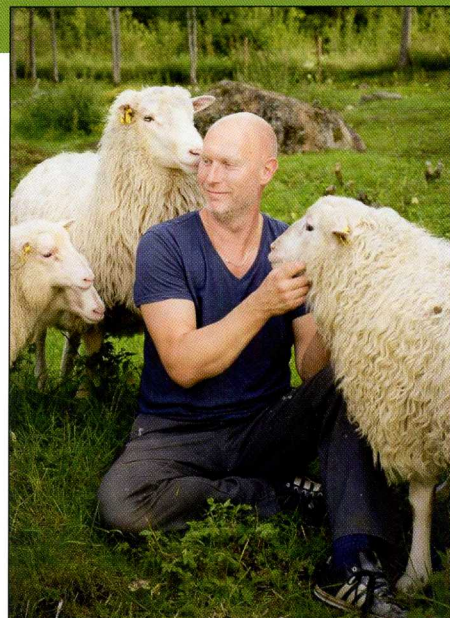
I den gällande avelsplanen för ryafåret finns mål för avelsarbetet för att bevara och öka rasen. Trenden har länge varit att antal individer minskar och det behövs fler ryafår i Elitlamm för att bevara och sprida de genetiska arvsanlagen och rädda ryan som ras.

Ryafåret har hamnat i kläm mellan produktions- och genbanksfåren, och en räddning för rasen vore att uppnå produktionsstatus, det vill säga att fler större besättningar satsar på avelsarbetet. Enligt avelsplanen behövs 2 500 individer i kontrollerad avel för att rädda rasen.

Den absolut viktigaste åtgärden för att rädda rasen är att fler besättningar med ryafår ansluter sig till Elitlamm. Idag finns ett stort mörkertal, det är omöjligt att säga hur många ryafår det finns förutom de som är härstamsregistrerade. Det går att som fårägare ansluta sin besättning för att efter fem generationer få en renrasig ryabesättning. Det är också viktigt att mönstra djuren enligt föreningens riktlinjer och noga välja ut lämpliga avelsdjur med rastypiska åtgärder.

Intressant ras för nya fårägare

Att fler som startar med får väljer ryafåret som ras kan vara en åtgärd som leder till ett ökat bevarandearbete, fler individer och fler besättningar. Micke Ahlbom och Åsa Ahlin flyttade till Furby Gård i Uppland 2010. De valde ryafåret för att grannen hade rya och de fick på så sätt också en mentor in i fårvärlden. Nu har de ett 10-tal tackor och lammen som inte blir livdjur säljs framförallt som återtag i köttlådor. De tycker att fördelarna med rasen är flera och att det känns givande att kunna bidra till att bevara rasen.

Micke Ahlbom tycker att ryafåren är trevliga att hantera och att det är meningsfullt att bidra till att bevara den utrotningshotade rasen. Foto: Jan Holmkvist

-Vi blev förtjusta i ryafåret tack vare dess långa ull som är som kjolor runt djuret. Ryan är extra intressant för att den är utrotningshotad och det är ju jättekul att kunna bidra till att bevara rasen. De har hyfsat lätta lamningar och är trevliga djur att hantera, säger Micke.

Vitt med vitt och svart med svart

Enligt avelsplanen ska max 25 procent av tacklammen och 10 procent av bagglammen användas vidare i avel varje år. Det är också viktigt att särskilja färgerna för att behålla ryans goda kvalitet på de olika färgerna. Framför allt de vita djuren ska inte blandas i avel med de färgade, då det är viktigt att hålla de vita djuren fria från färgade fibrer, som blir resultatet av inblandning av färgade djur. Men för att hålla den färgade populationens genetiska bredd är det tillåtet att sparsamt korsa vita rya med färgade rya. Det är viktigt att bevara de vita djuren, samtidigt som det behövs en genetisk variation totalt inom rasen. Idag är den vita ryan ganska stabil och de svarta ryorna ökar i antal. Avel ska genomföras med renrasiga djur utan defekter, med friska, sunda, fruktsamma djur med goda modersegenskaper.

Ryafåret

Ryans långa glansiga ull i flera olika färger är rasens kännetecken. Foto: Carina Wenngren

Slaktmognad

Ryafåret är ett får som växer långsamt. Lammen mognar sent, vilket också kan påverkas av betestillgång och foder. Carina Wenngren slaktar normalt kring jul då lammen är 9-10 månader. Det går ofta att vänta till påsk och lammen klassas fortfarande som lamm. Priserna är också högre under våren än under hösten då efterfrågan av lammkött är stor kring påsk. För Carina är det ett mål att få bra slaktvikter, de vanligaste ligger på R+ eller R- och med en genomsnittlig vikt på cirka 19-22 kg.

Ullens unika egenskaper

Ryaulkens unika egenskaper uppskattas av många, inte minst av konsthantverkare och i hemslöjdsretsar. Ullen är av hög kvalitet, ganska rak (0-3 vågor per centimeter), stark och hållbar, lång (minst 15 centimeter vid 120 dagars ålder), har hög glans, god stapelbildning, och en jämn kvalitet efter ryggen, bogen och sidorna. Den består av en blandning av täckhår och bottenull. Förr delades de olika sorterna åt för att göra kläder som höll mot väta av täckhåren och kläder som värmdes och var mjukare av bottenullen. En del ullförädlare för den traditionen vidare även idag. Flera av allmogefårrasernas ull liknar ryans och ryauull är också benämningen för en av de tre ulltyperna

(finull, ryauull och gobelängull). I avelsarbetet ingår en särskild mönstring av ryafåren och att ta ullprover på alla livdjur enligt föreningens anvisningar.

Det är få spinnerier som kan hantera ryauullen. Den blir väldigt lång och det kan bli produktionsstörningar. Wålstedts textilverkstad är inriktade på rya och använder en hel del svensk ryauull. Även det norska spinneriet Norsk Kunstvevgarn gör kvalitetsgarn av ryauullen. Ullen används ofta till konstvävningar, ryamattoner och tyger. Fibrerna är mycket starka och ger slitstarka plagg, lämpar sig för tovning och ger bra broderigarn.

Mönstring av ryafåret

Föreningen Ryafåret utbildar medlemmar i att mönstra ryan, som har ett särskilt protokoll. Har man gått mönstringskurs väljer de flesta att gårdsmönstra själv, även om det alltid är bra att ta hjälp av andra utifrån. Det är fullt möjligt för ryafåret att vara med på riksmönstring och bagguktioner, men det är få som deltar. Detta kan bero på att tyngdpunkten och kompetensen vid riksmönstringen finns inom kött- och pälsraserna, då det är få ullmönstrade fårraser som deltar generellt i dessa evenemang.

Ullprover

När ryauullen bedöms är en viktig parameter hur stark ullen är, eftersom det är en av dess säregenskaper. Därför skickar man ullprover till en ullbedömare som genomlyser stapeln och ser om det finns mörghår eller dödhår och hur ullfibern är beskaffad. Ullprovet tas från tre partier från djuret: rygg, sida och lår. Förra året skickades drygt 400 prover in.

Ullproverna är kostnadsfria för medlemmar i föreningen eftersom det finansierats med projektstöd från Jordbruksverket. Maxgränser är 30 prover per besättning och år. En del ryafårsägare gör också OFDA-analys på ullen för att mäta finfibrighet, förekomst av mörghår med mera.

Krängligt med i bevarandearbetet?

Många skräms kanske av det administrativa kring bevarandet, men det enda som egentligen krävs för att bevara ryafåret är att man som besättning går med i Elitlamm och sköter härstamningskontrollen i Elitlamm med registrering av betäckningar och lamningar, och att man är med i MV-programmet. Sedan behöver man förstås föra stalljournal, vilket ändå är ett krav för alla som håller får. I Elitlamm finns ett abonnemang där elektronisk stalljournal ingår, som gör arbetet lättare då man inte behöver skriva in samma uppgifter två gånger, utan bara trycka på en knapp för att föra över uppgifterna.

Att vara medlem i Föreningen Ryafåret är inte ett krav för den som har ryafår i bevarandearbetet. En fördel med medlemskap är att man kan få mer kunskap om ryafåret genom utbildning i ullens egenskaper, avelsfrågor och stöd av föreningen i livdjurförmedling. Man får också ett stort kontaktnät med andra ryafårsägare som har mycket kunskap och erfarenheter för den som vill börja eller fortsätta med ryafår genom att delta mer i bevarandearbetet.

Stöd för hotade husdjursraser

Har man som fårägare möjlighet att söka landsbygdsstöd, SAM-internet, (om du äger minst 4 hektar mark), går det att söka miljöersättning för hotade husdjursraser för bevarandet av svenska lantraser som till exempel ryafåret. Det är ett åtagande på fem år och stödet är i dagsläget 1 450 kronor per år och djurenhet, vilken är cirka sex får. Djuren ska vara satta i avel, med i MV-programmet och delta i härstamningskontrollen. Det finns också ett stöd för djuromsorg som man kan söka, den så kallade tackpengen, cirka 300 kronor/tacka. Där kvalitetssäkrar man generellt sin fårskötsel ur olika perspektiv, och får en bra kontroll över sitt avelsarbete genom stödets riktlinjer.

Carina Wenngren tycker dock inte att det är så administrativt betungande att delta i bevarandearbetet och avslutar:

-Det är värt arbetet eftersom de peng-

En fantastisk glänsande ull som hänger ner på sidorna som en "kjol", ryafåren är mycket vackra djur. Foto: Kent Alexandersson.

arna vi får in går tillbaka för olika nya insatser och investeringar för fåren.

Även om trenden är långsamt nedåtgående för ryafåret finns stor potential i rasen. Fler och fler vill starta med får, näringen vädrar morgonluft. Även intresset för svensk ull ökar och för den som både vill bevara och utveckla borde ryafåret vara en given ras med starkt koppling till vårt kulturarv och också som ett mångsidigt får som är goda betesdjur, ger fint kött, fina skinn och en stark och hållbar ull.

Fia Söderberg

Vill du rädda ryan?

Har du redan ryafår men är inte med i bevarandearbetet? Den viktigaste åtgärden är då att gå med i Elitlamm och härstamsregistrera djuren. Efter fem generationer (fem år) är din besättning renrasig.

Vill du bidra till bevarandearbetet och starta upp en ny besättning eller öka ut din besättning med ryafåret?

- Köp in hundraprocentigt renrasiga djur som är med i Elitlamm
- Registrera dina djur i Elitlamm (räcker med abonnemanget mini)
- Delta i MV-programmet
- Avla på sunda, friska individer med rastypiska egenskaper
- Gör ullprov
- Mönstra lammerna för att välja livdjur med bra kroppar och bra ullkvalitet

Är du nyfiken på rasen och vill veta mer, eller få mer kunskap om ullprov, ullmönstring av ryaulen? Kontakta Föreningen Ryafåret, www.ryaklubben.se